

До спеціалізованої вченої ради К 70.895.02
у Хмельницькому університеті управління та права
29000, м. Хмельницький, вул. Героїв Майдану, 8

В І Д Г У К
ОФІЦІЙНОГО ОПОНЕНТА –
доктора юридичних наук, доцента
КРАСИЦЬКОЇ ЛАРИСИ ВАСИЛІВНИ на дисертацію
КОВАЛЬЧУК АЛЬБІНИ МИКОЛАЇВНИ
«Право на обов'язкову частку у спадщині»,
подану на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук
за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес;
сімейне право; міжнародне приватне право

Актуальність теми дисертаційного дослідження Ковальчук Альбіни Миколаївни «Право на обов'язкову частку у спадщині» обумовлена тим, що Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. (далі – ЦК України) істотно змінив підходи до правового регулювання відносин спадкування. Зміни торкнулися й права на обов'язкову частку у спадщині. Зокрема законодавцем було змінено розмір обов'язкової частки у спадщині з двох третин законної частки до половини законної частки та було усунуто від спадкування обов'язкової частки у спадщині утриманців померлого. Право на обов'язкову частку у спадщині щодо спадкування малолітніми дітьми спадкодавця було уточнено в 2004 році у зв'язку з тим, що в нотаріальній практиці виникало багато проблемних питань щодо існування такого права у малолітніх дітей, яких в ЦК України в редакції від 16 січня 2003 р. не було зазначено, оскільки мова йшла про неповнолітніх дітей.

У сучасних умовах проведення рекодифікації (оновлення) цивільного законодавства України та в умовах євроінтеграційних процесів України важливим є проведення системного критичного наукового аналізу права на обов'язкову частку у спадщині. Застосування положень ЦК України вже більше шістнадцяти років висвітлює проблемні питання судової та нотаріальної практики щодо спадкування обов'язкової частки у спадщині.

Для сучасної української доктрини приватного права становить інтерес проведення дослідження права на обов'язкову частку у спадщині в контексті порівняльно-правового аналізу із законодавством країн Європейського Союзу, зважаючи на євроінтеграційні процеси України. Саме зазначені вище чинники й обумовлюють актуальність обраної теми дисертаційного дослідження А. М. Ковальчук.

За предметом дослідження обрана тема цілком відповідає проблематиці дисертаційного дослідження за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право.

Дисертація виконана відповідно до наукової теми кафедри цивільного права та процесу на 2013–2017 роки «Удосконалення механізму правового регулювання особистих немайнових та майнових відносин у контексті приведення законодавства України до європейських стандартів» та на 2017–2023 роки «Актуальні питання правового регулювання особистих немайнових та майнових відносин у контексті приведення законодавства України до європейських стандартів» (державний реєстраційний номер 0117U000105, що є складовою наукової теми Хмельницького університету управління та права на 2013–2016 роки «Управлінські та правові засади забезпечення сталого розвитку України як європейської держави» (державний реєстраційний номер 0108U008927) та на 2017–2026 роки (державний реєстраційний номер 01178U000103).

Оцінка обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій дисертації, їх достовірності та новизни зумовлюється належним науково-теоретичним рівнем та практичною значимістю положень та висновків за результатами дисертаційного дослідження.

Представлене дисертаційне дослідження А. М. Ковальчук є першим у вітчизняній цивілістичній науці комплексним дослідженням, присвяченим правовому регулюванню права на обов'язкову частку у спадщині. Такий підхід дозволив дисертантці сформулювати мету і завдання дослідження та обґрунтувати висновки, яким притаманні необхідні ознаки новизни.

Так, авторка поставила перед собою мету, яка полягає в тому, щоб на основі чинного законодавства України, узагальнення практики його застосування, зарубіжного правового регулювання, наукових поглядів визначити й обґрунтувати правову природу права на обов'язкову частку у спадщині та розробити пропозиції та рекомендації щодо вдосконалення національного законодавства у сфері спадкових правовідносин.

Ознайомлення зі змістом дисертації А. М. Ковальчук дає підстави для висновку, що її авторці вдалося досягти поставленої мети, а поставлені завдання авторкою успішно виконані.

Дисертантка виявила належний рівень знань юридичної літератури, нормативно-правових актів, виявила та окреслила низку дискусійних питань у сфері цивільного права щодо здійснення права на обов'язкову частку у спадщині. Методи дослідження, які були використані А. М. Ковальчук, включають в себе комплексне поєднання загальнонаукових та спеціально-юридичних методів наукового пізнання, зважаючи на особливості предмету та об'єкту, мети та завдань дисертаційного дослідження. Особливо вдало застосовано історико-правовий та порівняльно-правовий методи дослідження, завдяки застосуванню яких було проаналізовано генезу права на обов'язкову частку у спадщині, починаючи від Стародавнього Риму й до сучасності, та проведено порівняльний аналіз законодавства України та інших країн в цій сфері.

Структура дисертації обумовлена метою і предметом дослідження. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Логічно структуровано зміст розділів роботи, в яких відображено: право на обов'язкову частку в системі спадкового права; розмір та склад обов'язкової частки у спадщині; здійснення права на обов'язкову частку у спадщині. Така структура роботи надає можливість розглянути право на обов'язкову частку у спадщині в його динаміці.

Позитивною рисою цієї роботи є також широке використання судової практики з обраної тематики. При цьому дисертантка проаналізувала значний обсяг судової практики національних судів та практику Європейського суду з прав людини (с. 52 дис.), що є вкрай важливим, зважаючи на те, що практика Європейського суду з прав людини є джерелом права в Україні.

У розділі 1 «Право на обов'язкову частку в системі спадкового права» дисертанткою розглянуто право на обов'язкову частку у спадщині як гарантію охорони прав спадкоємців та суб'єкти права на обов'язкову частку у спадщині.

Дослідження права на обов'язкову частку у спадщині в його історичному розвитку, починаючи з часів Стародавнього Риму (с. 24-25 дис.), надає можливість відстежити особливості рецепції римського спадкового права, тому являє науковий інтерес для дослідників спадкового права. Так само як і порівняльно-правовий аналіз правового регулювання відносин щодо права на обов'язкову частку у спадщині за законодавством зарубіжних країн, який проведено на с. 26-32 дисертації, надав можливість в подальшому сформулювати висновки та пропозиції, спрямовані на удосконалення чинного цивільного законодавства України в сфері спадкування. Вдалим є проведення такого порівняльного аналізу законодавства як європейських країн, США, Канади, так і країн на пострадянському просторі.

Важливим в теоретичному та практичному аспекті є висновок щодо виокремлення ознак права на обов'язкову частку у спадщині. Так, вперше було обґрунтовано такі ознаки права на обов'язкову частку у спадщині: виступає гарантією прав та законних інтересів осіб, що знаходились на утриманні спадкодавця; встановлює правові межі реалізації вираженої в заповіті волі спадкодавця; обмежене виключним переліком суб'єктів; здійснюється лише у випадку прийняття спадщини; усі суб'єкти, наділені цим правом, володіють ним рівною мірою (крім випадків, коли

встановлюється зменшення розміру обов'язкової частки у спадщині) (с. 44 дис.).

Розглядаючи суб'єктів права на обов'язкову частку у спадщині, дисертантка робить слушний висновок, що визначення непрацездатності для цілей спадкового права за аналогією з пенсійним законодавством, сприяє вирішенню спільної справи – надання утримання особі, яка не здатному в силу віку або стану здоров'я утримувати себе власною працею (с. 67 дис.). Таку пропозицію дисертантки варто підтримати, оскільки вона спрямована на забезпечення правової визначеності норм спадкового права та забезпечення єдності судової практики.

Розвиток допоміжних репродуктивних технологій ставить проблемні питання спадкування дітей, народжених за допомогою таких допоміжних репродуктивних технологій та сурогатними матерями. Тому дисертанткою вперше визначено доцільність включення до складу обов'язкових спадкоємців дітей, народжених сурогатною матір'ю та/або з використанням методу екстракорпорального запліднення, зачатих після смерті спадкодавця, але не пізніше шести місяців з дня смерті спадкодавця (с. 73-75 дис.).

У Розділі 2 «Розмір та склад обов'язкової частки у спадщині» проаналізовано особливості визначення складу обов'язкової частки у спадщині та порядок визначення розміру обов'язкової частки у спадщині.

Важливим як в теоретичному, так і в практичному плані є висновок, що особливість об'єкта обов'язкового спадкового правовідношення полягає також у тому, що при наявності незаповіданої частини майна спадкодавця право на обов'язкову частку задовольняється саме з цієї частини, і лише, якщо її недостатньо, нотаріус «покриває» відсутню частину обов'язкової частки з заповіданого майна (с. 88 дис.).

Слушними та логічними є пропозиції, що до майнових прав, які можуть бути зараховані в обов'язкову частку у спадщині, варто також відносити майнові права автора (с. 96 дис.).

Викликає науковий інтерес висновок, якщо заповідачем для обов'язкового спадкоємця встановлюються обмеження та обтяження, зокрема щодо виплати боргу заповідача, то такі обтяження є дійсними лише в межах тієї частини, яка перевищує розмір обов'язкової частки (с. 116 дис.).

Вперше обґрунтовано доцільність законодавчого закріплення обов'язку нотаріуса при посвідченні договору про зміну черговості одержання права на спадкування, встановлювати чи такий договір не буде порушувати прав спадкоємця (спадкоємців), який (які) має (мають) право на обов'язкову частку у спадщині (с. 116-117 дис.).

Вперше визначено необхідність законодавчої регламентації підстав для збільшення розміру обов'язкової частки у спадщині, але не більше 2/3 від частки, яка належала б кожному обов'язковому спадкоємцю у разі спадкування за законом. До таких підстав віднесено, зокрема, врахування витрат на утримання обов'язкового спадкоємця до смерті спадкодавця (с. 127-129 дис.).

Логічним є висновок, що при розгляді справ про зміну розміру обов'язкової частки необхідно акцентувати увагу не лише на наявність доброзичливих стосунків, а й на наявність чи відсутність негідної поведінки з боку спадкоємця чи спадкодавця. Негативне ставлення спадкодавця до спадкоємця може бути зумовлене і неправомірними вимогами самого спадкодавця, однак такі вимоги не звільняли спадкодавця за життя від обов'язку утримувати непрацездатних близьких (с. 133 дис.).

У розділі 3 «Здійснення права на обов'язкову частку у спадщині» досліджено особливості прийняття спадщини за правом на обов'язкову частку у спадщині та наслідки відмови від обов'язкової частки у спадщині.

Заслуговує на підтримку висновок про існування таких стадій реалізації права на прийняття обов'язкової частки: стадія передумов; стадія усвідомлення і з'ясування суб'єктом свого права процедурна стадія; стадія юридичного і фактичного здійснення права на обов'язкову частку у

спадщині; процедурна стадія; стадія захисту прав обов'язкового спадкоємця (с. 141 дис).

Викликають науковий інтерес положення дисертації, в яких наведено аналіз Регламенту № 650/2012 Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу «Про юрисдикцію, застосовне право, визнання та виконання рішень, прийняття та виконання нотаріальних актів, а також про затвердження Європейського свідоцтва про спадкування» «Рим IV» (с. 153 дис.), що є важливим в контексті євроінтеграційних процесів України.

Важливе значення для правозастосовної практики, зокрема нотаріальної, є визначення підстав розмежування неприйняття спадщини з прийняттям спадщини: за умови неприйняття спадщини можуть бути встановлені різні юридичні факти (спадкоємець може бути визнаний таким, що прийняв спадщину, або таким, що відмовився від неї); при прийнятті спадщини, у спадкоємця виникають права і обов'язки в зв'язку з прийняттям цієї спадщини (наприклад, право власності, право вимагати за зобов'язанням, які переходять в порядку спадкування; а також нести обов'язки – виплата боргів спадкодавця, обов'язки, які також як і права переходять в результаті спадкового правонаступництва) (с. 159-160).

Вперше було аргументовано наділення відмови від обов'язкової частки у спадщині такими ознаками, як: строковість, вольовий характер, повнота, безумовність та беззастережність (с. 170-171). Виокремлення таких ознак сприятиме створенню ефективного правового механізму здійснення права на обов'язкову частку в спадщині і захисту прав спадкоємців.

На с. 173 дисертації авторка вказує, що юридичні наслідки відмови від спадщини полягають в тому, що обов'язковий спадкоємець, який відмовився від спадщини, вже не може претендувати на належну йому частку, але не позбавлений права відкликати свою заяву про відмову від спадщини. Такий висновок становить науковий інтерес.

Важливими в теоретичному та практичному плані є й інші висновки та пропозиції за дисертаційним дослідженням А. М. Ковальчук.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, є досить високим, пропозиції розроблено на належному науково-теоретичному рівні з урахуванням виявлених проблем правозастосування і спрямовано на забезпечення правової визначеності норм цивільного права та єдності правозастосовної практики.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів дисертаційного дослідження А. М. Ковальчук полягає в тому, що викладені в дисертації теоретичні положення, висновки та рекомендації можуть бути використані у науково-дослідній діяльності – для подальшого розвитку теоретичної бази загальних і галузевих юридичних дисциплін, зокрема цивільного права, проведення подальших наукових досліджень спадкового права в цілому та права на обов'язкову частку у спадщині, зокрема; в навчальному процесі – під час викладання курсів «Цивільне право», «Спадкове право», «Нотаріат», та підготовки методичних рекомендацій із цих курсів, що підтверджується Актом про реалізацію наукових досліджень Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова від 20.01.2020 р. (додаток Б); у нормотворчій діяльності – для удосконалення нормативного регулювання спадкових відносин шляхом унесення відповідних змін до ЦК України та інших нормативних актів.

Повнота викладу положень дисертації в наукових публікаціях, зарахованих за темою дисертації. Детальне ознайомлення з текстом дисертаційного дослідження А. М. Ковальчук, текстом автореферату, опублікованими працями за темою дисертації надає можливість зробити висновок, що основні результати дисертаційного дослідження викладено у семи публікаціях у фахових виданнях, з них п'ять – у наукових фахових виданнях України, дві – у міжнародних наукових виданнях, а також у п'яти тезах доповідей на наукових та науково-практичних конференціях. Перша наукова праця, в якій було розкрито положення дисертаційного дослідження, опублікована в 2009 році, що свідчить про те, що широкій науковій спільності були відомі результати дослідження вже тривалий час.

Аналіз тексту дисертації свідчить про **відсутність порушення автором академічної доброчесності**. Дисертаційна робота А. М. Ковальчук свідчить про ґрунтовне опрацювання нею чинного законодавства України, зарубіжних країн, матеріалів правозастосовної практики. Джерельна база дисертації включає 234 найменування використаних джерел, що є достатнім для виконання поставлених завдань. У дисертаційній роботі наявні посилання на відповідні джерела інформації в разі творчого використання ідей, розробок, тверджень інших авторів, дотримано вимоги законодавства про захист авторських прав, надано достовірну інформацію про результати наукової діяльності. В роботі не виявлено ознак академічного плагіату, самоплагіату, фабрикації, фальсифікації. Дисертанткою дотримано вимоги ст. 42 Закону України від 05 вересня 2017 р. «Про освіту» щодо академічної доброчесності.

Дискусійні положення та зауваження щодо змісту дисертації.

Позитивно оцінюючи в цілому дисертаційне дослідження Ковальчук Альбіни Миколаївни «Право на обов'язкову частку у спадщині», варто зазначити, що **деякі його положення, як і будь-якої іншої дисертаційної роботи, є спірними і надають підґрунтя для подальшої наукової дискусії або потребують додаткової аргументації під час публічного захисту дисертації.**

По-перше, в підрозділі 1.1 дослідження (с. 41-43) авторкою достатньо обґрунтовується позиція про те, що норми про обов'язкову частку у спадщині мають бути виокремлені в окрему Главу ЦК України, з посиланням на те, що право на обов'язкову частку у спадщині є окремим інститутом спадкового права. Також А. М. Ковальчук наведено позиції, де серед видів спадкування виділено спадкування за правом на обов'язкову частку та інші види (с. 36-37), а також вказується, що досліджуване право є особливою підставою виникнення спадкових правовідносин. Тому доцільною бачиться конкретизація позиції дисертантки щодо того, чи необхідно відносити право на обов'язкову частку у спадщині до окремих видів спадкування і підстав

виникнення спадкових правовідносин, оскільки з норм цивільного законодавства чітко простежується висновок про те, що таке право може виникнути у спадкоємця лише за умови складення спадкодавцем заповіту.

По-друге, в підрозділі 1.2 дисертації А. М. Ковальчук справедливо вказується про необхідність розширення кола обов'язкових спадкоємців за рахунок дітей, народжених сурогатними матерями та з використанням методів екстракорпорального запліднення. Однак у дослідженні, в тому числі у п. 2 висновків, авторка вказує про доцільність розширення кола обов'язкових спадкоємців за рахунок родичів спадкодавця не з першої черги спадкоємців за законом, які знаходились на його утриманні на момент смерті останнього і не мають інших родичів, які б могли їх утримувати. Бачиться, що така позиція є дискусійною, зважаючи на важливість збереження балансу інтересів спадкодавця, який у заповіті висловив свою волю щодо кола спадкоємців, та розпорощення майна спадкоємця, коли обов'язковими спадкоємцями буде визнано завелику кількість спадкоємців. Тим більше, що традицію обмеження кола обов'язкових спадкоємців родичами першої черги спадкоємців за законом підтримує переважна більшість країни Європи (Франція, Болгарія, Португалія, Велика Британія, тощо).

По-третє, підтримуючи ідеї А. М. Ковальчук щодо законодавчого врегулювання підстав збільшення та зменшення розміру обов'язкової частки у спадщині, необхідно зазначити, що у підрозділі 2.2 дисертації авторка (с. 127-128) зазначає, що для зменшення тиску на права інших спадкоємців, частки яких відповідно в такому випадку зменшуються, доцільно встановити максимальну межу на рівні $\frac{2}{3}$ від частки, яка належала б кожному спадкоємцю у разі спадкування за законом. Коли ж мова йде про підстави зменшення обов'язкової частки у спадщині, авторка лише вказує на доцільність виокремлення підстав її зменшення, однак не вказує нижньої межі такого зменшення, хоча у своєму дослідженні на с. 123 дослідження авторка погоджується з позиціями науковці, що таку межу доцільно встановити на рівні $\frac{1}{4}$ від розміру частки за законом. Тому бачиться за

доцільне все ж таки розглянути можливість визначення нижньої межі розміру обов'язкової частки, що буде сприяти захисту інтересів обов'язкових спадкоємців, права та законні інтереси яких можуть обмежуватись та порушуватись тиском з боку спадкоємців за заповітом, які необґрунтовано звертатимуться до суду з вимогою про зменшення обов'язкової частки у спадщині.

По-четверте, на с. 132 дослідження дисертанткою відзначається, що підстави для зменшення обов'язкової частки у спадщині повинні бути об'єктивними, в контексті чого говориться, що такими підставами також мають визнаватись ті, які за своїм характером можуть слугувати підставою для усунення спадкоємця від спадкування (за ст. 1224 ЦК України), але є недоведеними в судовому порядку. Тому потребує додаткового обґрунтування така позиція дисертантки щодо змісту цих підстав, оскільки за умов вчинення діянь, передбачених ст. 1224 ЦК України, спадкоємець взагалі усувається від спадкування і говорити про те, що його частка у спадщині може бути лише зменшена недоцільно. Тому важливо розмежувати такі підстави з тією метою, щоб інші спадкоємці шляхом звернення до суду могли належно захистити свої права. Звісно, мова не може йти про таку підставу, як умисне позбавлення життя спадкодавця чи будь-кого з можливих спадкоємців або вчинення замаху на їхнє життя (ч. 1 ст. 1224 ЦК України). Однак, коли мова йде про підстави передбачені ч. 5 вказаної статті (ухилення від надання допомоги спадкодавцеві, який через похилий вік, тяжку хворобу або каліцтво був у безпорадному стан), то досить складно буде за такої позиції авторки розмежувати підстави для усунення від спадкування і підстави для зменшення розміру обов'язкової частки у спадщині.

Проте висловлені зауваження в цілому не заперечують концептуальних положень дисертаційного дослідження А. М. Ковальчук, у своїй більшості стосуються дискусійних проблем, не спростовують висновку щодо належного рівня рецензованого дослідження і не впливають на загальну позитивну оцінку роботи та її наукову і практичну цінність.

Дисертаційне дослідження Ковальчук Альбіни Миколаївни «Право на обов'язкову частку у спадщині» відповідає вимогам пунктів 9, 11, 12, 13 Порядку присудження наукових ступенів, затв. постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567, є завершеною самостійною науково-дослідною роботою, в якій отримані нові науково обґрунтовані результати, що в сукупності вирішують наукове завдання, що має істотне значення для науки цивільного права, – визначення правової природи права на обов'язкову частку у спадщині, а його авторка – Ковальчук Альбіна Миколаївна заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право.

Офіційний опонент –

професор кафедри цивільного права та процесу

Харківського національного університету внутрішніх справ,

доктор юридичних наук, доцент

«30» вересня 2020 р.

Л. В. Красицька

